

Nyere dansk kirkegårds-litteratur

Kirkegårdsinspektør, havebrugskandidat Hans Røno

Afdøde kommunegartner *G. N. Brandt* skriver i sin afhandling: »Kirkegaarde og Gravsteder«* i tidsskriftet »Architekten« 1922 følgende mistrøstige ord: »Kirkegården er glemt overalt, i håndbøger, i byplaner og i undervisning«, og nævnte afhandling må da også siges at være det første arbejde, hvor kirkegårdens problemer er taget op til rationel analyse. *G. N. Brandt*s afhandling er et forbilledligt stykke faglitteratur, logisk opbygget og lysende klart, skrevet af en højt kultiveret personlighed i et sprog, der må fryde enhver elsker af vort modersmål. Det er specielt kirkegårdens formproblemer, afhandlingen tager op til behandling, på en måde, der er skelsættende.

Der foreligger naturligvis skrifter om kirkegårde fra før 1922, men de fleste af disse har nu kun historisk interesse. Der er dog her grund til at nævne direktør for Københavns begravelsesvæsen *A. Bergs* foredrag: »Kirkegårdsanlæg« holdt i »Dansk Ingeniørforening« den 26. marts 1919 og offentliggjort både i tidsskriftet »Ingeniøren« (nr. 56, 1919) og i pjeceform af »Foreningen af danske Havebrugskandidater« samme år. Selv om udviklingen har forældet mange af *A. Bergs* synspunkter, har hans betydning for det gartneriske indslag i danske kirkegårde dog været så stor, at hans vigtigste arbejde ikke bør forbigås i en oversigt over nyere dansk kirkegårdslitteratur.

Af skrifter fra før 1922 bør ligeledes Københavns begravelsesvæsenes festskrift i anledning af Vestre Kirkegårds beståen i 1920 nævnes. Heri skriver direktør *A. Berg* kirkegårdens historie, og rådstuearkivar, dr. phil. *Villads Christensen* fortæller om begravelsesskikke og kirkegårdsforhold i København i ældre tid. I forlængelse af dette værk ligger en afhandling om Assistens Kirkegård i »Historiske Meddelelser om Staden København og dens Borgere«, udgivne af Københavns kommunalbestyrelse ved stadsarkivar *Flemming Dahl*, hefte 1—4, 1938, skrevet

af *A. Bergs* afløser som direktør for Københavns begravelsesvæsen, *Aug. Nielsen*.

I 1923 begyndte »Vore Kirkegårde« at udkomme under havearkitekt *E. Erstad-Jørgensens* redaktion, og i 1924 udsendte havearkitekt *E. Böttiger* på »Foreningen til Fremme af Kirkegaardskultur«s forlag et hefte på 32 sider, kaldet: »Kirkegaarden. 1ste Hefte. Dens Anlæg og Beplantning«* (2det hefte er aldrig udkommet), der i sine synspunkter er stærkt præget af det »sentimentalismens stemningsmageri« hvis utopi, når talen er om økonomisk indrettede kirkegårde til nutidens tusinder, *G. N. Brandt* i sin ovennævnte afhandling klart påviser. Ligeledes er *Böttiger* inde på, at kirkegården i sin karakter og stemning skal være et vidnesbyrd om et levende evighedshåb, den samme tanke, der dukker op igen i den af provst *J. Exner* redigerede bog fra 1948: »Kirkegaarden — et kirkeligt Anliggende«*, hvor provsten fastslår, at kirkegården gennem sin beplantning skal være tjener for opstandelseshåbet, uden dog at kunne anvise havearkitekten midlerne til at opnå dette mål, hvad heller næppe er muligt.

Tidsskriftet »Havekunst« bringer i 1924 et 24-sider stort særnummer indeholdende en afhandling af havearkitekt *Johannes Tholle*: »Den danske Begravelsesplads' historiske Udvikling«*, og i »Dansk Anlægsgartner- og Havearkitektforening«s 25-års jubilæumsskrift, der udkom som særtryk af »Havekunst« 1927, nr. 1—3, skriver samme forfatter en oversigt: »Fra Kirkegaardsomraadet«*, ledsaget af flere kirkegårdsplaner.

I 1937 fejrer »Alm. dansk Gartnerforening« sit 50-års jubilæum og udsender i den anledning et fyldigt jubilæumsskrift, og blandt de mange beretninger om fagets grene finder også kirkegården sin naturlige plads i en artikel af *Johs. Tholle*: »Danske Kirkegaarde 1887—1937«, hvor kirkegårdsvæsnets talmæssige og kirkegårdens formelle og erhvervmæssige udvikling grundigt og kyndigt behandles.

I 1931 udkom hos Gyldendal »Dansk Byplanlaboratorium«s publikation: »Parkpolitik i Sogn og Købstad« af havearkitekt *C. Th. Sørensen*, og heri er behandlingen

NB. Alle med * mærkede skrifter i nærværende artikel findes i Foreningen for Kirkegårdskulturs bibliotek og kan fås til lån ved henvendelse til foreningens kontor, Jomfrustri 16, Haderslev.

af såvel landsby- som bykirkegårdes problemer særdeles inspirerende læsning, men desværre er forfatterens tal for kirkegårdsareal pr. indbygger alt for lavt sat. Medens erfaringen viser, at kirkegårde med under 4 m² pr. indbygger hurtigt bliver for små, angiver forfatteren beklageligvis som norm kun mindst 0,5 m² pr. indbygger.

Pioneren for det værdifulde arbejde med regulering af landsbykirkegårde, førstelærer *Frands Hansen*, udsendte i 1932 som et lille 25-års jubilæumsskrift et hefte, han kalder: »Tilbageblik paa et Arbejde for mere planmæssig Orden paa vore Landsbykirkegaarde«*. I denne forbindelse skal nævnes det af vor forening udgivne småskrift nr. 4: »Vejledning til kortlægning og protokollering af kirkegårde« samt en værdifuld artikel af lektor *Georg Georgsen* i »Havekunst« 1925: »Vøren Landsbykirkegaardene«, hvor han i kulturens navn beder om, at fornødne reguleringer må ske med lempe.

I 1933 kommer på Gads forlag »Kirkegaardshaandbog — til Vejledning i Kirkegaardens Anlæggelse og Drift«*, skrevet af havearkitekt *Johs. Tholle*, som det første og til dato største specialværk om emnet. Hertil slutter sig »Aktuelle Kirkegaardsspørgsmaal«* fra 1941 af samme forfatter, foranlediget af kirkeministeriets cirkulære af 21./2. s. å. til menighedsrådene om mulig iværksættelse af beredskabsarbejder med statstilskud, og forfatteren peger her på en række områder, hvor menighedsrådene med fordel kunne sætte ind. —

Af større opslagsværker, hvori kirkegårdsspørgsmål finder omtale, må først og fremmest nævnes »Nordisk illustreret Havebrugsleksikon«, i hvis 5. udgave 1948 emnet behandles af 5 penne i en betydelig fyldigere omtale end i 4., og i tidligere udgaver. Inspektør *C. Beck-Skrydstrup* skriver om bykirkegårde, kirkegårdsinspektør *Hans Rønø* om landsbykirkegårde, kirkegårdsgartner *Sven Hansen* om krematorier og urnehaver, stiftsgartner *Eigil Qvist* om anlæg og vedligeholdelse af gravsteder, medens *Johs. Tholle* behandler en række specialområder.

Oplysninger om danske købstadkirkegårdes størrelse, historie og ledere kan søges i det store 3-bindes værk fra 1934—36: »Danske Gartnerivirksomheder«, redigeret af *Johs. Tholle*, og i det store 4-bindes værk: »Dansk Kirkestat« fra 1934

skriver samme forfatter om »Kirkegaarde og Kirkegaardskultur«.

Af opslagsværker skal yderligere nævnes »Teknisk Leksikon«, redigeret af professor *J. Th. Lundbye*, i hvis 3. bind fra 1948: »Teknisk Hygiejne«, såvel redaktøren selv som havearkitekt *Johs. Tholle* skriver om kirkegårde, og endelig husker også professor *A. R. Christensen* i sidste udgave 1948 af sin bog: »Gader og Veje« på, at kirkegårde eksisterer, selv om han kun afsætter 0,3 ha på 1000 indbyggere, hvor 0,4 ville være mere passende.

Den foroven nævnte bog fra 1948 ved provst *J. Exner*: »Kirkegaarden — et kirkeligt Anliggende«* har som medarbejdere foruden redaktøren selv, der skriver om hegn, omgivelser og regulering, professor, dr. theol. *R. Prenter*, provsterne *Johs. Asmund* (gravfred, vedtægt), *T. Rugholm* (bygninger, graveren, protokoller og kort) og *H. K. Hein* (havekunsten og kirkegården), sognepræsterne *L. P. Fabricius* (jordfæstelse) og *Holger C. Dahl* (monumenter) samt inspektør *C. Beck-Skrydstrup* (ligenes formuldning). Det er overordentligt glædeligt at se så mange teologer fordybe sig i kirkegårdsproblemer med kun een egentlig fagmand som medarbejder. Nogen nævneværdig interesse for kirkegårdens forhold har ellers ikke kunnet spores fra kirkens side.

I forbindelse med provst Exners bog vil det være naturligt at nævne havearkitekt *E. Böttigers* kampskrift fra 1946, udgivet af Århus afd. af »Frie Erhvervs Værn«: »Kirkegaarden. Den kommunale Kirkegaardens drift«, fordi forfatteren deri meget skarpt tager til orde overfor kirkegårdenes verdsliggørelse, ganske som i sit ovenfor nævnte hefte fra 1924, og meget voldsomt vender sig imod Århus kommunalbestyrelse, fordi den har overdraget projekteringen og anlægget af byens nye store kirkegård til stadsgartneren, og samtidig har henlagt ledelsen af kirkegårdene under samme, hvad også nok kan forekomme andre at være en uovervejede disposition, da grønne områder dog er eet, og kirkegårde noget helt andet.

Af specialværker om gravstedsanlæg findes ialt tre. »Landsbygraverforeningen for Danmark« har i 1938 udsendt en »Vejledning for Landsby-Gravere«*, hvis hovedindhold er 59 gravstedsplaner, hvoraf desværre langt størstedelen på grund af

deres kunstlethed må siges at være lidet anbefalelsesværdige til udførelse. »Foreningen af Kirkegaardssinspektører og Gravevere« har en lignende, men nok så værdifuld bog på sit forlag, nemlig kirkegårdsgartner *Sven Hansens*: »Gravgaarde og Gravsteder«* fra 1945. Planerne heri er præget af en velgørende enkelthed i udformningen. Det tredje og største værk om emnet er skrevet af *Johs. Tholle* og forlagt af »Alm. dansk Gartnerforening«: »Anlæg og Vedligeholdelse af Gravsteder« (2. udgave, 1946)*. Bogen er 100 sider stor og giver i tekst og billeder en udtømmende behandling af emnet.

Af særlige skrifter om gravmonumenter fortjener en gammel, rigt illustreret bog: »Gravminder fra Københavns og Frederiksbergs Kirkegaarde« at nævnes, fordi den er af betydelig værdi til vurdering af tidligere tiders gravmælekunst. Den er udgivet af »Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse« 1912 og redigeret af et udvalg, bestående af maleren *N. V. Dorph*, museumsinspektør *Th. Oppermann*, arkitekt *Golfr. Tvede* og overretssagfører *J. Werner*.

Fra 1940 foreligger en bog: »Danske Mindesmærker og Krigergrave i Sønderjylland« af kaptajn *Hector Boeck*. Den rummer omtale af samtlige grave fra krigen 1813, 1848—50 og 1864 og er forsynet med talrige billeder af monumenter, der dog ikke underkastes nogen kunstnerisk vurdering. Bogen har derimod stor historisk og national interesse.

Ligbrændingssagen har naturligvis også sat sine spor i litteraturen. I »Havekunst« 1928 har *Johs. Tholle* en artikel: »Urnehaver«, hvori disse formproblemer tages op, vistnok for første gang i Danmark. Fra 1931 foreligger »Ligbrændingens Historie i Danmark«*, skrevet af professor *K. Secher* (419 sider). Desuden må henvises til »Dansk Ligbrændingsforening«s årsskrifter, hvori alle nyere krematorier og urnehaver finder omtale. Specielt må her nævnes *Johs. Tholles* gennemgang af eksisterende danske urnehaver i 1940-

årsskriftet*. Af særlig interesse er også en større afhandling af mag. art. *Leo Buschardt* og cand. theol. *Halfdan Siiger*: »Primitive Naturfolks Begravelsesformer«, fordelt med en verdensdel i hvert af årsskrifterne 1937—41.

Ved en omtale af dansk kirkegårdslitteratur må naturligvis nærværende tidsskrift ikke glemmes. Det er til dato udsendt med 135 hefter på ialt omtrent 1500 sider + tillægssiderne, og enhver uvildig må vist indrømme, at der i tidens løb ikke er mange kirkegårdsemner, der ikke heri er blevet behandlet af specialister på området. Et emneregister over alle udkomne hefter er under udarbejdelse og agtes udsendt som småskrift på foreningens forlag. I denne forbindelse skal erindres om foreningens øvrige 9 småskrifter.

Pladshensyn forbyder at nævne de mange, værdifulde artikler, der har fundet vej til andre tidsskrifter end nærværende, hvorfor interesserede må nøjes med en henvisning til »Dansk Tidsskrift-Index«, der er til gratis disposition på alle danske bibliotekers læsesale, og hvor kirkegårde findes under 71.95 i decimalclasssystemet, begravelsesvæsen under 61.48.

Af denne lille redegørelse vil det fremgå, at den i indledningen citerede udtalelse af *G. N. Brandt* fra 1922 ikke mere har gyldighed. Kirkegården er ikke længere glemt, hverken i håndbøger, i byplaner eller i undervisning, og skal vi herfor særlig takke nogen, kan man ikke komme udenom dette blads redaktør, havearkitekt *Johannes Tholle*, hvis navn nødvendigvis har figureret mange gange i denne artikel. Uden ham ville vor kirkegårdslitteratur stadig være beskeden. Han har ved enhver mulig lejlighed gjort myndigheder, institutioner, redaktører og foreninger opmærksom på kirkegårdenes eksistens og forsynet dem med den nødvendige information, det være sig af historisk, teknisk, talmæssig, formel, erhvervsmæssig eller kulturel art. Han fortjener tak derfor.

* * * * *

Ved redaktionens slutning for bind 16 takker vi redaktionsudvalget for godt og loyalt samarbejde, medarbejderne for bidrag og tålmodighed, trykkeri og reproduktionsanstalt for dygtigt arbejde, — og vi ønsker såvel disse som vore trofaste læsere: **GODT NYTÅR.** Redaktionen.